

Michał Podrazik

(Uniwersytet Rzeszowski)

<https://orcid.org/0000-0003-1433-6464>

Lojalność i zdrada dowódców oraz dostojników w imperium Achemenidów za panowania Wielkiego Króla Artakserksesa II*

Słowa kluczowe: imperium Achemenidów, Artakserkses II, dowódcy i dostojnicy, lojalność, zdrada
Keywords: Achaemenid Empire, Artaxerxes II, commanders and dignitaries, loyalty, betrayal

Wstęp

W dziejach perskiego imperium Achemenidów (550–330)¹ można zaobserwować wiele sytuacji i postaw niezwykle interesujących z punktu widzenia badań nad tematem lojalności. Głównie chodzi o lojalność wobec Wielkiego Króla ze strony jego krewnych, urzędników, dowódców czy wojsk. Można również rozpatrywać lojalność na niższym szczeblu, czyli wobec achemenidzkich dowódców i dostojników ze strony podległych im urzędników, podkomendnych czy żołnierzy.

Jak różne mogły być koleje lojalności, świetnie pokazują czasy rządów Artakserksesa II (404–359), najdłużej w dziejach imperium Achemenidów panującego Wielkiego Króla. Celem niniejszego artykułu jest naświetlenie poszczególnych sytuacji i postaw z okresu rządów tego władcy, biorąc za punkt odniesienia zjawiska lojalności i zdrady. Rozważania będą dotyczyły: działań Cyrusa Młodszego, postaw Orontasa, Ariajosa, Tissafernesa, a także wydarzeń w Anatolii w latach sześćdziesiątych IV w. Pozwoli to lepiej poznać i zrozumieć rzeczone zjawiska w realiach Persji Achemenidów.

---

* Niniejszy artykuł powstał w dużej mierze dzięki mojemu pobytowi badawczemu w Londynie w ramach stypendium Fundacji z Brzezia Lanckorońskich (nr 41–3/18). Serdecznie dziękuję Fundacji za przyznane stypendium.

¹ Wszystkie daty trzycyfrowe w niniejszym artykule odnoszą się do wydarzeń przed narodzeniem Chrystusa.

Działania Cyrusa Młodszego

Cyrus, nazywany w historiografii Młodszym (dla odróżnienia od Cyrusa II Wielkiego), był synem Dariusza II (424/423–404) i Parysatis oraz młodszym bratem Artakserksesa II. Od 408 r. sprawował władzę w Anatolii, ważnej części achemnidzkiego imperium. Jeszcze za życia ojca Cyrus i Arsakes (takie imię nosił Artakserkses II, zanim wstąpił na tron) rywalizowali o schedę po nim. Decyzją Dariusza korona przypadła Arsakesowi, Cyrusowi natomiast jego dotychczasowe władztwo w Anatolii. Rządził tam jako *karanos*, czyli namiestnik wysokiej rangi o szerokich kompetencjach militarnych i politycznych, podporządkowany bezpośrednio Wielkiemu Królowi². Wkrótce po objęciu tronu przez brata (404 r.) Cyrus podjął w Anatolii przygotowania do zbrojnej wyprawy przeciw niemu. Zwerbował liczną armię, złożoną z wojsk azjatyckich i greckich najemników, w 401 r. wyruszył z Anatolii w kierunku Babilonu, jednej ze stolic imperium, celem obalenia Artakserksesa³. Braterską wojnę o tron rozstrzygnęła bitwa stoczona pod Kunaksą (401 r.), nieopodal Babilonu, w której zwyciężyły siły monarchy, a Cyrus poległ w boju.

W czasie przygotowań do wyprawy przeciw Artakserksesowi (404/403–401 r.) Cyrus zachowywał pozory lojalności wobec władcy. Wyrażało się to w poddańczym tonie, w jakim zwracał się do niego w listach⁴, tudzież w trybucie z anatolijskich miast jońskich regularnie przezeń przesyłanym do królewskiego skarbcza⁵.

Miasta te przeszły pod kontrolę Cyrusa kosztem perskiego dostojnika Tissafernes⁶ w okresie między 404/403 a 401 r., kiedy ci dwaj znajdowali się w stanie wojny, ogniskującej się głównie wokół owych miast⁷. Przyczyna konfliktu między nimi tkwiła w wydarzeniach towarzyszących obejmowaniu przez Arsakesa/Artakserksesa godności królewskiej. Otóż Cyrus został wówczas oskarżony za sprawą Tissafernes⁶ o próbę zamachu na życie brata. Oskarżenie okazało się fałszywe i gdy

² Zob. Michał Podrazik, *Cyrus Młodszy i Hellenowie. Irańsko-greckie relacje polityczno-militarne w latach 408–404 przed Chr.* (Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2018), 153–157; Michał Podrazik, „Cyrus Młodszy, Tissafernes i miasta jońskie, 403–402 r. przed Chr.”, *Studia Antiquitatis et Medii Aevi Incohantis IV* (2019): 7–11.

³ Zob. niżej – mapa.

⁴ Plut. *Art.* 4.2; zob. także Bartłomiej Proc, „Komentarz”, w Plutarch z Cheronei, *Żywot Artakserksesa*, wstęp, tekst grecki, przekład, komentarz Bartłomiej Proc (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2019, *Studia Historico-Biblica* 4), 192.

⁵ Xen. *Anab.* 1.1.8; zob. także Pirre Briant, *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*, transl. by P.T. Daniels (Winona Lake, Ind. Eisenbrauns, 2002), 616; John W.I. Lee, „Cyrus the Younger and Artaxerxes II, 401 BC. An Achaemenid Civil War Reconsidered”, w *Revolt and Resistance in the Ancient Classical World and the Near East: In the Crucible of Empire*, ed. John J. Collins, J.G. Manning (Leiden–Boston: Brill, 2016), 107; Podrazik, „Cyrus Młodszy i Tissafernes”, 15–16.

⁶ Więcej o Tissafernesie zob. dalej w niniejszym artykule.

⁷ Zob. Podrazik, „Cyrus Młodszy i Tissafernes”, 11–17 (tam również odniesienia do dalszej literatury); Proc, „Komentarz”, 192–193.

Tissafernes, a wkrótce później Cyrus, powrócili z królewskiego dworu do Anatolii (404/403 r.), relacje między nimi były wrogie⁸. Młodszy brat Artakserksesa zamierzał w zaistniałej sytuacji pozbyć się Tissafernesa, podobnie jak ten wcześniej zamierzał pozbyć się jego poprzez pomówienie go o próbę królobójstwa. Zapewne Tissafernes liczył wówczas na to, że po wyeliminowaniu Cyrusa zajmie jego miejsce na stanowisku *karanosa* w Anatolii, czyli zostanie drugą po Królu osobą w regionie⁹. Konflikt z Tissafernesem pozwalał Cyrusowi na gromadzenie wojsk w Anatolii, formalnie przeciw temu ostatniemu, potajemnie zaś w ramach przygotowań do wyprawy przeciwko Artakserksesowi. Jak pisze ateński historyk Ksenofont, uczestnik owej wyprawy: „[...] zaczął [Cyrus – M.P.] rozmyślać nad tym, aby już nigdy więcej nie być pod władzą swego brata, lecz – jeśli to możliwe – zostać Królem zamiast niego”¹⁰. I nieco dalej: „Król nie domyślał się knozań przeciwko sobie, lecz przypuszczał, że to z powodu wojny z Tissafernesem Cyrus wydaje pieniądze na wojsko, i wcale się tym nie martwił, że oni ze sobą wojują”¹¹.

Werbunek armii w perspektywie wyprawy przeciw Artakserksesowi był dla Cyrusa sprawą kluczową. Musiał się on jednak dokonywać dyskretnie, przy zachowaniu pozorów lojalności wobec monarchy, aby nie wzbudzać jego podejrzeń. Zamiarem Cyrusa było wykorzystanie elementu zaskoczenia, przeprowadzenia ofensywy, gdy władca nie będzie wystarczająco przygotowany do jej odparcia. Należało wobec tego działać dyskretnie i możliwie szybko, pozostawiając Królowi jak najmniej czasu na zmobilizowanie wojsk¹².

Wojna między Cyrusem a Tissafernesem o anatolijskie miasta jońskie dawała temu pierwszemu pretekst do werbowania najemnych żołnierzy greckich. Spośród tych miast jedynie Milet nie przeszedł wówczas pod kontrolę Cyrusa, gdyż przeważała tam grupa ludzi lojalnych wobec Tissafernesa¹³. Oblężenie Miletu przez siły Cyrusa dawało mu sposobność do gromadzenia wojsk przy tej *polis*¹⁴.

⁸ Na temat tych kwestii zob. Podrazik, *Cyrus Młodszy i Hellenowie*, 157–161; *idem*, „Cyrus Młodszy i Tissafernes”, 9–17.

⁹ *Idem*, *Cyrus Młodszy i Hellenowie*, 160–161.

¹⁰ Xen. *Anab.* 1.1.4, tłum. za: Ksenofont, *Wyprawa Cyrusa*, z j. greckiego przełożył, przedmową i przypisami opatrzył Władysław Madyda (Warszawa: Czytelnik, 2003), ze zmianami; zob. również Ctes. *Pers.* F. 16 §59. Odnośnie do innych możliwych motywów buntu Cyrusa zob. zwięźle Jan P. Stronk, „Sparta and Persia: 412–386, An Outline”, *Talanta. Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society* 22–23 (1990–1991): 126.

¹¹ Xen. *Anab.* 1.1.8, tłum. W. Madyda, ze zmianami; zob. także Stronk, „Sparta and Persia”, 126 wraz z przyp. 64; Christopher Tuplin, „A Foreigner’s Perspective: Xenophon in Anatolia”, w *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth–Fourth Century B.C.): Papers presented at the International Workshop, Istanbul 20–21 May 2005*, ed. İnci Delemen (Istanbul: Turkish Institute of Archaeology, 2007), 10; Podrazik, „Cyrus Młodszy i Tissafernes”, 16; por. John O. Hyland, *Persian Interventions: The Achaemenid Empire, Athens, and Sparta, 450–386 BCE* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2018), 125; Proc, „Komentarz”, 193–194.

¹² Xen. *Anab.* 1.1.6, 1.5.9; Plut. *Art.* 4.1; zob. także Briant, *From Cyrus*, 616, 628.

¹³ Zob. Podrazik, „Cyrus Młodszy i Tissafernes”, 12–15.

¹⁴ Xen. *Anab.* 1.1.6–7.

Nie jest przy tym wykluczone, że oblężenie było przez niego celowo przedłużane, by umożliwić mu angażowanie dodatkowych oddziałów bez wzbudzania podejrzeń Artakserksesa. W oblężeniu brały udział zarówno siły lądowe, jak i morskie¹⁵. Do lądowych należały najemne oddziały greckie pod wodzą poszczególnych greckich dowódców. Przybyli oni ze swymi oddziałami na wezwanie Cyrusa, informującego o działaniach zbrojnych przeciw Tissafernesowi¹⁶. Na czele floty zaangażowanej w oblężenie Miletu stał Egipcjanin Tamos¹⁷. Cyrus gromadził więc wojska greckie i flotę pod Miletem, sprawiając wrażenie, że są to działania nakierowane na zdobycie tej *polis*. Wpisywało się to w jego zmagania wojenne z Tissafernesem i ułatwiało mu zachowywanie pozorów lojalności wobec Artakserksesa w obliczu przygotowywanej przeciwko niemu wyprawy.

Innym miejscem gromadzenia dla Cyrusa oddziałów najemnych, głównie greckich, był Chersonesz Tracki. Werbunkiem zajmował się tam Spartanin Klearchos, będący wówczas (402 r.)¹⁸ na wygnaniu z rodzimego miasta. Dysponując funduszami przekazanymi mu przez Cyrusa, podjął na Chersoneszcie działania militarne skierowane przeciw okolicznym Trakom. Działania te miały ukrywać rzeczywisty cel koncentracji wojsk¹⁹.

Werbunek greckich najemników dla młodszego brata Artakserksesa prowadzono przy zachowaniu dyskrecji również w innych miejscach, np. w Tesalii, Beocji czy na Peloponezie²⁰. W sumie na rzecz wyprawy przeciwko Królowi Cyrus zgromadził w Anatolii blisko 13 tys. greckich żołnierzy najemnych. Większość z nich stanowili piechurzy ciężkozbrojni (hoplici), resztę zaś lekkozbrojni²¹. Na czele poszczególnych oddziałów greckich stali dowódcy, którzy je dla Cyrusa przyprowadzili²².

O wiele mniej w porównaniu do greckich sił Cyrusa wiadomo na temat wojsk azjatyckich, stanowiących niewątpliwie główną część jego armii²³. Mógł on liczyć zarówno na żołnierzy z jego anatolijskiego władztwa, jak i z wnętrza achemениdzkiego imperium²⁴. Zgodnie z przekazem Diodora Sycylijskiego zebrało się

¹⁵ Xen. *Anab.* 1.1.7.

¹⁶ Xen. *Anab.* 1.1.11, 1.2.3.

¹⁷ Xen. *Anab.* 1.4.2.

¹⁸ Na temat datowania zob. Josef Hofstetter, *Die Griechen in Persien. Prosopographie der Griechen im persischen Reich vor Alexander* (Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1978), 102; Rüdiger Schmitt, „Clearchus of Sparta”, *Encyclopaedia Iranica* (1992), www.iranicaonline.org [dostęp: 30.04.2020].

¹⁹ Zob. Xen. *Anab.* 1.1.9, 1.3.3–4, 2.6.1–5; również Diod. 14.12.2–9.

²⁰ Zob. Xen. *Anab.* 1.1.10–11, 1.2.3; Plut. *Art.* 4.1; James Roy, „The Mercenaries of Cyrus”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 16/3 (1967): 301; John W.I. Lee, *A Greek Army on the March. Soldiers and Survival in Xenophon's Anabasis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 46, 81.

²¹ Xen. *Anab.* 1.2.3, 1.2.5–6, 1.2.9.

²² Zob. Xen. *Anab.* 1.2.14–15; Diod. 14.19.8; por. Ctes. *Pers.* F. 16 §63.

²³ Zob. Xen. *Anab.* 1.1.5, 1.2.1; Ctes. *Pers.* F. 16 §63; Diod. 14.19.7; Plut. *Art.* 6.4; Christopher Tuplin, „Xenophon and the Garrisons of the Achaemenid Empire”, *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 20 (1987): 195; Briant, *From Cyrus*, 620.

²⁴ Plut. *Art.* 6.1–2; por. Briant, *From Cyrus*, 627.

ich w Anatolii 70 tys.²⁵, w tym jednostki konne i piesze²⁶. Naczelne dowództwo nad całą armią sprawował oczywiście Cyrus. Dowódcami niższego szczebla wojsk azjatyckich byli Persowie²⁷. Również gromadzenie tych wojsk odbywało się z zachowaniem pozorów lojalności wobec Artakserksesa. Tym razem powodem do mobilizacji sił była oficjalnie przez Cyrusa ogłoszona ofensywa przeciwko Pizydom²⁸, tj. jednemu z anatolijskich ludów górskich, utrzymującemu niezależność od achemnidzkiej władzy²⁹.

Działania Cyrusa wzbudziły podejrzenia obecnego w Anatolii Tissafernesa. Spozstrzegł on, że skala podejmowanych przez niego przygotowań przekracza głoszoną przezeń ofensywę przeciwko Pizydom, i doszedł do wniosku, że rzeczywistym celem ataku może być Wielki Król. Wraz z oddziałem pięciuset konnych opuścił więc Anatolię i podążył do Artakserksesa, by powiadomić go o stanie rzeczy. W rezultacie monarcha rozpoczął zbrojenia³⁰. Wydarzenia te można datować na wiosnę 401 r.

Postawa Orontasa

Jednym z uczestników wyprawy Cyrusa przeciw Artakserksesowi był achemnidzki dostojnik Orontas³¹. Z pochodzenia był Persem, poprzez urodzenie spokrewnionym z rodem królewskim³². Należał tym samym do ścisłej elity imperium,

---

²⁵ Diod. 14.19.7; zob. także Michał Podrazik, „Rebellions against the Great King in the Achaemenid Empire: Some Remarks”, *Anabasis. Studia Classica et Orientalia* 8 (2017): 281–282. Głównym źródłem informacji o imperium Achemenidów zawartych w 14. księdze Diodora był najpewniej Efor z Kyme, autor dzieła historycznego pt. *Historiai*, obecnie znanego tylko z fragmentów. Diodor czerpał także z *Hellenika* i *Anabasis* Ksenofonta, z *Persika* Ktezjasza z Knidos, tudzież z *Hellenika* Teopompa z Chios, z czego dwa ostatnie dzieła znane są obecnie jedynie fragmentarycznie, zob. Jan. P. Stronk, *Semiramis' Legacy. The History of Persia According to Diodorus of Sicily* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017), 47–48; Podrazik, *Cyrus Młodszy i Hellenowie*, 22–24 (tam również odniesienia do dalszej literatury).

²⁶ Zob. Xen. *Anab.* 1.6.2–3, 1.8.5–7, 1.8.21, 1.8.24–25; Diod. 14.22.5–6; Tuplin, „Xenophon and the Garrisons”, 195.

²⁷ Diod. 14.19.9.

²⁸ Xen. *Anab.* 1.2.1, 3.1.9; zob. również Diod. 14.19.6.

²⁹ Zob. Podrazik, *Cyrus Młodszy i Hellenowie*, 47, 73, 84–85 (tam również odniesienia do dalszej literatury); także niżej – mapa.

³⁰ Xen. *Anab.* 1.2.4–5; zob. również Xen. *Anab.* 2.3.19; Plut. *Art.* 6.4; por. Diod. 14.11.2–4, 14.22.1.

³¹ Ogólnie na temat Orontasa zob. Otto Lendle, *Kommentar zur Xenophons Anabasis (Bücher 1–7)* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995), 51–52; Rüdiger Schmitt, „Orontes”, *Encyclopaedia Iranica* (2002), www.iranicaonline.org [dostęp: 30.04.2020]; Rüdiger Schmitt, *Die iranischen und Iranier-Namen in den Schriften Xenophons* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002), 66–68; Lee, „Cyrus the Younger and Artaxerxes II”, 110; Sean Manning, „A Prosopography of the Followers of Cyrus the Younger”, *The Ancient History Bulletin* 32/1–2 (2018): 7–8, 19–20.

³² Xen. *Anab.* 1.6.1; zob. także Schmitt, „Orontes”.

a zarazem do osób spowinowaconych z Artakserksesem i Cyrusem. Zaliczał się także do najznakomitszych Persów w zakresie znajomości sztuki wojennej³³.

Relacje między Orontasem a Cyrusem sięgały czasów Dariusza II. Gdy ten jeszcze żył, uczynił Orontasa podwładnym swego młodszego syna³⁴. Zapewne miało to związek z objęciem przez tego ostatniego funkcji *karanosa* w Anatolii. Orontas najprawdopodobniej przybył tam jako członek świty Cyrusa. Ponieważ był świetnym znawcą sztuki wojennej, przypuszczalnie doradzał królewskiemu synowi i asystował mu przy podejmowanych przez niego działaniach zbrojnych.

Wkrótce po objęciu władzy przez Artakserksesa wybuchł konflikt między Orontasem a Cyrusem. Na polecenie monarchy Orontas podjął działania wojenne przeciwko Cyrusowi. Najprawdopodobniej sprawował wówczas funkcję dowódcy garnizonu w mieście Sardes³⁵. Z konfliktu tego zwycięsko wyszedł Cyrus, skłonił rywala do zaprzestania wrogich działań i zawarcia porozumienia. Jakiś czas potem Orontas ponownie zbuntował się przeciw Cyrusowi. Uszedł wtedy do anatolijskich Myzów (ludu utrzymującego niezależność od achemenidzkiej władzy)³⁶ i jak tylko mógł, szkodził rywalowi. Również tym razem został zwyciężony przez Cyrusa, który ponownie zawarł z nim porozumienie³⁷. Wydarzenia te można datować na lata 404/403–402/401.

Po raz kolejny słyszymy o Orontasie w 401 r., już w trakcie wyprawy przeciwko Artakserksesowi. Otóż zbliżywszy się do Babilonii, w armii Cyrusa, dostrzeżono ślady obcych wierzchowców. Była to konnica królewska, wysłana w celach zwiadowczych, a także by palić i niszczyć aprowizację na trasie marszu nieprzyjaciela i jego sił. Obecny w obozie Cyrusa Orontas zadeklarował usunięcie królewskiej forpoczty, jeśli tylko będzie dysponował oddziałem złożonym z tysiąca konnych. Cyrus przystał na to. Orontas tymczasem przekazał jednemu ze swoich ludzi list adresowany do Artakserksesa, w którym zapowiadał, że wkrótce pojawi się w jego obozie z częścią jazdy jego młodszego brata. Powołując się na swoją wcześniejszą lojalność względem monarchy, nalegał, aby nie przyjęto go tam wrogo. List wystosowany przez Orontasa nie trafił jednak do monarchy, lecz do Cyrusa. Osoba odpowiedzialna za dostarczenie listu Artakserksesowi okazała się bowiem bardziej lojalna wobec jego młodszego brata niż Orontasa. Po zapoznaniu się z treścią listu Cyrus nakazał zatrzymanie Orontasa, a następnie jego osądzenie i stracenie³⁸.

³³ Xen. *Anab.* 1.6.1.

³⁴ Xen. *Anab.* 1.6.6.

³⁵ Xen. *Anab.* 1.6.6.

³⁶ Zob. Podrazik, *Cyrus Młodszy i Hellenowie*, 73, 85 (tam również odniesienia do dalszej literatury); także niżej – mapa.

³⁷ Xen. *Anab.* 1.6.6–7; zob. także Tuplin, „A Foreigner’s Perspective”, 16–17.

³⁸ Xen. *Anab.* 1.6.1–11, 1.9.29; zob. także Steven W. Hirsch, *The Friendship of the Barbarians. Xenophon and the Persian Empire* (Hanover and London: University Press of New England, 1985), 20–21; Lendle, *Kommentar*, 50–53; Briant, *From Cyrus*, 624–625; Eric Buzzetti, *Xenophon the Socratic Prince: The argument of the Anabasis of Cyrus* (New York: Palgrave Macmillan, 2014), 51–54; Lee,

Postawy Ariajosa i Tissafernesa

Perski dostojnik Ariajos zaliczał się do najbliższego otoczenia Cyrusa Młodszego³⁹. Był jego podkomendnym, a zarazem osobą wielce przez niego szanowaną⁴⁰. Odmienne anizeli Orontas, w trakcie wyprawy przeciw Artakserksesowi Ariajos zachował lojalność wobec Cyrusa. W bitwie pod Kunaksą sprawował dowództwo nad lewą flanką jego wojsk⁴¹. Gdy dowiedział się o śmierci Cyrusa w bitwie, wraz z częścią armii wycofał się z pola walki, ścigany przez siły królewskie⁴². Doskonale zdawał sobie sprawę, że wojna o achemenidzki tron dobiegła końca.

Po zakończeniu bitwy pod Kunaksą i negocjacjach greckich najemników Cyrusa ze stroną królewską⁴³ rozpoczął się tzw. odwrót Dziesięciu Tysięcy. Terminem tym określa się wyprawę powrotną owych najemników, którzy ustawieni w bitwie na prawej flance, odnieśli tam zwycięstwo. Trasa wyprawy wiodła spod Kunaksy na północ, do północno-zachodnich wybrzeży Anatolii⁴⁴. Ariajos i jego oddziały przemieszczali się początkowo razem z Grekami, wkrótce jednak porozumiał się on z siłami królewskimi, reprezentowanymi przez Tissafernesa, i wraz ze swym wojskiem dołączył do nich⁴⁵. Niedługo później główni greccy dowódcy zostali przy udziale Ariajosa zwabieni w pułapkę i pojmani przez Tissafernesa, doprowadzeni do Króla i straceni⁴⁶.

O Ariajosie słyszymy ponownie w 395 r. w związku ze śmiercią Tissafernesa. Otóż ten ostatni został wówczas zgładzony z rozkazu Artakserksesa przez królewskiego dowódcę Titraustesa przy współdziałaniu Ariajosa⁴⁷. Zgodnie z przekazem Poliajnosa Ariajos wezwał Tissafernesa do Kolossai, miasta w Wielkiej Frygii, „[...] pod pretekstem, że muszą razem naradzić się w różnych sprawach [...]”. Niczego nie podejrzewając, Tissafernes opuścił kwatery w Sardes, przybył wraz z oddziałem trzystu żołnierzy rodem z Arkadii i Miletu do Ariajosa i zatrzymał się

„Cyrus the Younger and Artaxerxes II”, 110; Michał Podrazik, „The *skēptouchoi* of Cyrus the Younger”, *Anabasis. Studia Classica et Orientalia* 8 (2017): 27–28; Michał Podrazik, „The Court of Cyrus the Younger in Anatolia: Some Remarks”, *Studies in Ancient Art and Civilization* 23 (2019): 102–103.

³⁹ Ogólnie na temat Ariajosa zob. Alireza Shapur Shahbazi, „Ariaeus”, *Encyclopaedia Iranica* (1986), www.iranicaonline.org [dostęp: 30.04.2020]; Schmitt, *Die iranischen*, 42; Manning, „A Prosopography”, 3–4, 19–20; Podrazik, „The Court”, 102–103; Proc, „Komentarz”, 303–304.

⁴⁰ Xen. *Anab.* 1.8.5, 3.2.5.

⁴¹ Xen. *Anab.* 1.8.5, 1.9.31; Xen. *Oec.* 4.19; Diod. 14.22.5, 14.24.1 (w przekazie Diodora przeważnie widnieje jako Aridajos); por. Plut. *Art.* 11.1.

⁴² Xen. *Anab.* 1.9.31–1.10.1, 2.1.3; Diod. 14.24.1, 14.24.7.

⁴³ Zob. Xen. *Anab.* 2.1.7–2.2.1.

⁴⁴ Zob. niżej – mapa.

⁴⁵ Zob. Xen. *Anab.* 2.2.1–2, 2.2.8–2.4.12, 2.5.24, 2.5.35, 2.5.39, 3.2.2, 3.2.5, 3.5.1; Diod. 14.24.7, 14.25.7–14.26.5.

⁴⁶ Zob. Xen. *Anab.* 2.5.31–32, 2.6.1, 2.6.15, 2.6.20, 2.6.29–30; Xen. *Cyr.* 8.8.3; Ctes. *Pers.* F. 27 §68–69, 71; Plut. *Art.* 18.1–5; Diod. 14.26.6–7, 14.27.2; Polyæn. 7.18.1; również Isoc. 5.91.

⁴⁷ Diod. 14.80.6–8; Polyæn. 7.16.1; zob. również Xen. *Hell.* 3.4.25–26; Xen. *Ages.* 1.35; Plut. *Ages.* 10.3–5; Plut. *Art.* 23.1; por. Nep. *Con.* 3.1–4.1.

u niego. Podczas kąpieli odłożył swój miecz. Ariajos i jego słudzy pochwycili wówczas Tissafernesa, wsadzili go do zamykanego wozu i wydali Titraustesowi⁴⁸. Ten ściał Tissafernesowi głowę i przesłał ją Królowi⁴⁹. Z relacji Diodora wynika, że Ariajos pełnił wówczas funkcję satrapy⁵⁰. Ponieważ miastem, do którego wezwał Tissafernesa, było frygijskie Kolossai, można przypuszczać, że był satrapą Wielkiej Frygii. Możliwe, że otrzymał tę satrapię w zarząd jako wynagrodzenie za przejście na stronę królewską podczas odwrotu Dziesięciu Tysięcy⁵¹.

Wkrótce po zgładzeniu Tissafernesa Titraustes, powierzwszy dowództwo Ariajosowi (i Pasifernesowi), odjechał z Sardes na dwór Artakserksesa⁵². W kontekście niewiele późniejszych wydarzeń (395/394 r.) Ksenofont wzmiankuje o buncie Ariajosa przeciwko Królowi, ale nie rozwija tego tematu⁵³. Jest to ostatnia informacja źródłowa odnośnie do tej postaci.

Inna aniżeli w przypadku Ariajosa, którego lojalność wobec Wielkiego Króla ulegała zmianie, była postawa Tissafernesa⁵⁴. Odznaczył się on trwałą lojalnością w stosunku do Artakserksesa, podobnie zresztą jak wcześniej w stosunku do Dariusza II⁵⁵. Krótco po bitwie pod Kunaksą – przekazuje Diodor – „[...] wszystkim żołnierzom, którzy w czasie [tej – M.P.] bitwy okazali swe męstwo, [Artakserkses – M.P.] przyznał odpowiednie do ich zasług zaszczyty, a Tissafernesa uznał za najdzielniejszego z całej armii. Dlatego też, obsypawszy go drogimi prezentami, dał mu za żonę swoją własną córkę”⁵⁶. Kilka lat później jednak (395 r.) Tissafernes został zgładzony z rozkazu monarchy. Przekazy różnią się odnośnie do przyczyn tego wydarzenia⁵⁷.

⁴⁸ Polyæn. 7.16.1, cyt. za: Poliajnós, *Podstępny wojenne*, przełożyła, wstępem i przypisami opatrzyła Małgorzata Borowska (Warszawa: Prószyński i S-ka), 2003.

⁴⁹ Diod. 14.80.8; Polyæn. 7.16.1.

⁵⁰ Diod. 14.80.8.

⁵¹ Zob. Pierre Debord, *L'Asie Mineure au IVe siècle (412–323 a.C.). Pouvoirs et jeux politiques* (Bordeaux: Ausonius, 1999), 105.

⁵² *Hell. Oxy.* 19.3, za wydaniem: *Hellenica Oxyrhynchia*, edited and with translation and commentary by Paul R. McKechnie, Stephen J. Kern (Warminster: Aris & Phillips), 1988.

⁵³ *Xen. Hell.* 4.1.27.

⁵⁴ Na temat Tissafernesa istnieje stosunkowo bogata literatura. Zwięźle o tej postaci zob. Rüdiger Schmitt, „Çiθrafarnah”, *Encyclopaedia Iranica* (1991), www.iranicaonline.org [30.04.2020]; *idem*, *Die iranischen*, 73–74; Podrazik, *Cyrus Młodszy i Hellenowie*, 43–46, 80–82 *et passim* (tam również odniesienia do dalszej literatury).

⁵⁵ John M. Cook (*The Persian Empire* [London: J.M. Dent & Sons Ltd, 1983], 208) pisze: „[...] in an epoch when disloyalty was becoming the norm he [Tissafernes – M.P.] remained the most loyal subject of the two Kings [tj. Dariusza II i Artakserksesa II – M.P.] whom he served”. Odnośnie do lojalności Tissafernesa wobec Dariusza II zob. Podrazik, *Cyrus Młodszy i Hellenowie*, 44–46, 81–82.

⁵⁶ Diod. 14.26.4, cyt. za: Diodor Sycylijski, *O Dionizjuszu Starszym, tyranie Syrakuz*, red. S. Dworacki, tłum. I. Ptaszek (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019, Biblioteka Historyczna, t. XIV). Zob. również *Xen. Hell.* 3.1.3.

⁵⁷ Zob. *Xen. Hell.* 3.4.25–26; *Xen. Ages.* 1.35; *Nep. Con.* 3.1–4.1; Diod. 14.80.6–8; Polyæn. 7.16.1; *Plut. Ages.* 10.3–5; *Plut. Art.* 23.1.

Kluczowe, jak się wydaje, były w tej sprawie zabiegi Królowej-matki Parysatis, która usilnie nalegała na pozbycie się Tissafernesa⁵⁸.

Bunty satrapów w Anatolii w latach sześćdziesiątych IV w.

Do wystąpień przeciwko Artakserksesowi doszło także w latach sześćdziesiątych IV w. w Anatolii. Zgodnie z przekazem Diodora bunt przeciw Królowi podnieśli wówczas niektórzy anatolijscy satrapowie i dowódcy. Wymienia w związku z tym: Ariobarzanesa (satrapa Frygii Hellepontkiej), Mausolosa (dynasta panujący w Karii), Orontasa (satrapa Myzji), Autofradatesa (satrapa Lydii)⁵⁹. Nie ma wyraźnych świadectw potwierdzających brak lojalności wobec Artakserksesa ze strony Mausolosa i Autofradatesa⁶⁰. Pozostają więc Ariobarzanes i Orontas. Do tego dochodzi Datames (satrapa Kappadocji), o działaniach którego pisze Diodor nieco dalej⁶¹. W żadnym z tych przypadków sycylijski historyk nie określa powodów buntów.

Jako pierwszy wystąpił przeciw Artakserksesowi Datames (żył w latach około 407–361)⁶². Z pochodzenia był najprawdopodobniej Irańczykiem, osiadłym w zachodniej Anatolii, podobnie jak jego ojciec Kamisares⁶³. Karierę zaczynał w królewskiej straży pałacowej, odznaczając się zdolnościami wojskowymi i odwagą. Około 385/384 r., po śmierci ojca, objął po nim zarząd nad częścią

⁵⁸ Diod. 14.80.6–8; Polyæn. 7.16.1; Plut. *Art.* 23.1; zob. także Schmitt, „Čiθrafarnah”.

⁵⁹ Diod. 15.90.1, 15.90.3. Zob. także niżej – mapa. Informacje o imperium Achemenidów zawarte w 15. księdze Diodora bazują, jak można sądzić, głównie na przekazie Efora. Poza tym sycylijski historyk czerpał również z Ksenofonta, Teopompa, zapewne z tzw. *Hellenika Oxyrhynchia* nieznanego autora, obecnie zachowanych tylko we fragmentach, tudzież z *Persika* Deinona z Kolofonu, również znanych obecnie jedynie fragmentarycznie, zob. Stronk, *Semiramis' Legacy*, 48–50.

⁶⁰ Michael Weiskopf, *The so-called „Great Satraps' Revolt”, 366–360 B.C. Concerning Local Instability in the Achaemenid Far West* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, 1989), 11: „There is no evidence to prove Mausolus or Autophradates disloyal to Artaxerxes”. Zob. także Briant, *From Cyrus*, 663, 669–670; Matt Waters, *Ancient Persia. A Concise History of the Achaemenid Empire, 550–330 BCE* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 192.

⁶¹ Diod. 15.91.2–7.

⁶² Ogólnie na temat Datamesa zob. Nep. *Dat.* 1.1–11.5; Nicholas Victor Sekunda, „Some Notes on the Life of Datames”, *Iran* 26 (1988); Weiskopf, *The so-called, passim*; Rüdiger Schmitt, „Datames”, *Encyclopaedia Iranica* (1994), www.iranicaonline.org [dostęp: 30.04.2020]; Debord, *L'Asie Mineure*, 105–109, 113–114, 357–366 *et passim*; Briant, *From Cyrus*, 659–662, 666–667, 674 *et passim*. Warto odnotować, że postać Datamesa reprezentowana jest także w literaturze polskiej: Tadeusz Siuta, *Datames*, do druku przygotował K. Królczyk (Poznań: Instytut Historii UAM, 2019); za tę informację dziękuję recenzentowi tekstu, niestety nie miałem sposobności zapoznać się z tą pracą.

⁶³ Sekunda, „Some Notes”, 35–36, 51. Albert T. Olmstead (*History of the Persian Empire* [Chicago: The University of Chicago Press, 1948], 401) określa Kamizaresa jako Karyjczyka. Warto na marginesie dodać, że praca A.T. Olmsteda ukazała się w tłumaczeniu na język polski: Albert T. Olmstead, *Dzieje Imperium Perskiego*, tłum. K. Wolicki (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974).

Cylicji przylegającą do Kappadocji⁶⁴. Z powodu umiejętności militarnych Datames był kierowany przez Króla do kolejnych przedsięwzięć zbrojnych, w tym przeciw Egiptowi⁶⁵, który zrzucił achemenidzką władzę w pierwszych latach panowania Artakserksesa. Przypuszczalnie około 384 r. syn Kamisaresa został satrapą Kappadocji⁶⁶.

W trakcie kolejnej kampanii zbrojnej przeciw Egiptowi Datames, który w 373/372 r. objął jej naczelne dowództwo⁶⁷, postanowił odstąpić od Artakserksesa. Zgodnie z relacją Korneliusza Neposa, powierzył „[...] dowództwo nad wojskiem [zgrupowanym przeciw Egiptowi w fenickim mieście Ake – M.P.] Mandroklesowi z Magnezji, a sam ruszył ze swoimi ludźmi do Kappadocji i zajął sąsiednią Paflagonię [właściwie jej część – M.P.], ukrywając swoje zamiary. Potajemnie zawarł przymierze z Ariobarzanesem, zgromadził wojsko i warowne miasta oddał pod straż swoim oddziałom”⁶⁸.

Powodem odstąpienia Datamesa od Króla była według Neposa obawa tego pierwszego o utratę życia. Ludzie z królewskiego dworu mający wpływ na monarchę, a nieprzychylni Datamesowi z powodu jego dokonań i wzrastającej pozycji, uknuli bowiem spisek mający na celu pozbycie się go, o czym ten dowiedział się z listu od swego przyjaciela⁶⁹. Wydarzenia te można datować na 368 r.⁷⁰

Po przybyciu do Kappadocji i zajęciu części Paflagonii prowadził Datames dalsze działania zbrojne w Anatolii. Na początku 367 r.⁷¹ odniósł zwycięstwo nad Pizydami, w walce z którymi niedługo wcześniej zginął jego syn Arsidaos⁷². Mniej więcej w tym samym czasie odstąpił od niego jego najstarszy syn Sysinas. „[...] Przeszedł on [relacjonuje Nepos] na stronę [...] Artakserksesa i doniósł mu, iż Datames od niego odstąpił. Artakserkses wstrząśnięty tą wiadomością, ponieważ zdawał sobie sprawę, że ma do czynienia z człowiekiem dzielnym i energicznym, który zwykł był najpierw przemyśleć wszystko, zanim przystąpi do działania, a dopiero po przemyśleniu ważył się na przeprowadzenie planu, wysłał do Kappadocji Autofradatesa”⁷³. W starciach z liczniejszymi siłami tego ostatniego wojska

⁶⁴ Nep. *Dat.* 1.1–2; Sekunda, „Some Notes”, 36–37, 38–39, 51; Schmitt, „Datames”; zob. również Debord, *L'Asie Mineure*, 87–88, 105–106, 357–358.

⁶⁵ Nep. *Dat.* 2.1–5, 3.5–5.1; Olmstead, *History*, 401; Sekunda, „Some Notes”, 39–44, 51–52; Schmitt, „Datames”.

⁶⁶ Sekunda, „Some Notes”, 43–44, 52.

⁶⁷ Nep. *Dat.* 3.5; Sekunda, „Some Notes”, 41, 42, 52; Schmitt, „Datames”.

⁶⁸ Nep. *Dat.* 5.6, cyt. za: „Żywot Datamesa”, w Korneliusz Nepos, *Żywoty wybitnych mężów*, tłum. Anna Krajewska-Wieczorek, wstęp, komentarz i redakcja Lidia Winniczuk (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974). Zob. także Sekunda, „Some Notes”, 44–47, 51, 52.

⁶⁹ Nep. *Dat.* 5.2–5.

⁷⁰ Sekunda, „Some Notes”, 42, 43–47, 52; Schmitt, „Datames”.

⁷¹ Sekunda, „Some Notes”, 52.

⁷² O ówczesnych działaniach Datamesa w Anatolii zob. Nep. *Dat.* 6.1–8; por. Diod. 15.91.2–6; Sekunda, „Some Notes”, 47–48, 50.

⁷³ Nep. *Dat.* 7.1, za: „Żywot Datamesa”. Zob. także Sekunda, „Some Notes”, 48–49, 52.

Datamesa były górą. Autofradates zaproponował więc zawarcie pokoju. „Datames [pisze Nepos] chociaż przypuszczał, że zgoda ta nie będzie trwała, jednak propozycję przyjął i powiedział, że wyśle posłów do Artakserksesa”⁷⁴. Tym samym wojna dobiegła końca.

Na tym się jednak nie skończyło. Diodor informuje bowiem o działaniach zbrojnych przeciwko Datamesowi podjętych w Kappadocji przez królewskiego dowódcę Artabazosa. Datować je można na około 362 r.⁷⁵ Również tym razem Datames wyszedł obronną ręką, odpierając ofensywę Artabazosa⁷⁶. W trakcie walk na stronę tego ostatniego przeszedł dowódca konnicy Datamesa, a zarazem jego teść, Mitrobarzanes. Niedługo później poległ on w boju, podobnie jak część żołnierzy, których ze sobą zabrał; reszta z nich powróciła do Datamesa⁷⁷. Zgodnie z przekazem Diodora dzień przed dezercją Mitrobarzanes porozumiał się z Artabazosem, z jednej strony licząc na łaskę, z drugiej zaś – w trosce o własne bezpieczeństwo⁷⁸.

Artakserkses, zdając sobie sprawę z trudności w pokonaniu Datamesa w walce, postanowił usunąć go drogą podstępów⁷⁹. Dokonał tego, po uprzednich uzgodnieniach z Królem, Mitrydates, syn Ariobarzanesa⁸⁰, który przeszedł do obozu monarchy⁸¹. Otóż, stwarzając pozory, że prowadzi działania zbrojne przeciw Artakserksesowi, zdobył zaufanie Datamesa i nawiązał z nim porozumienie. Gdy obaj spotkali się, aby omówić dalsze przedsięwzięcia wymierzone w Króla, Mitrydates podstępnie zabił Datamesa⁸². Miało to miejsce w 362/361 r.⁸³

W tym samym mniej więcej czasie, co Datames, bunt podniósł wspomniany wyżej Ariobarzanes⁸⁴. Był on najprawdopodobniej synem wpływowego irańskiego satrapy Farnabazosa, a zatem członkiem znaczącego irańskiego rodu

⁷⁴ Nep. *Dat.* 8.6. Więcej na temat wojny między Datamesem a Autofradatesem zob. Nep. *Dat.* 7.2–8.6; także Sekunda, „Some Notes”, 49–50, 52; por. Weiskopf, *The so-called*, 40.

⁷⁵ Zob. Sekunda, „Some Notes”, 50; Schmitt, „Datames”.

⁷⁶ Diod. 15.91.2–7. Odnośnie do Artabazosa zob. także dalej w niniejszym artykule.

⁷⁷ Diod. 15.91.3–6; por. Nep. *Dat.* 6.3–8, który również pisze o odstąpieniu od Datamesa Mitrobarzanesa, lecz nie na rzecz Artabazosa, a Pizydów, tym samym sytuując to wydarzenie wcześniej, w toku działań z początku 367 r. Wersja Diodora wydaje się tu bardziej prawdopodobna, zob. Sekunda, „Some Notes”, 47–48, 50.

⁷⁸ Diod. 15.91.3.

⁷⁹ Diod. 15.91.7; Nep. *Dat.* 9.1.

⁸⁰ Zob. Nep. *Dat.* 9.2–11.5; Polyæn. 7.29.1.

⁸¹ Więcej odnośnie do Ariobarzanesa i Mitrydatesa zob. dalej w niniejszym artykule.

⁸² Nep. *Dat.* 11.5; Polyæn. 7.29.1.

⁸³ Zob. Sekunda, „Some Notes”, 50; Weiskopf, *The so-called*, 61, 97; Schmitt, „Datames”.

⁸⁴ Cook, *The Persian*, 221. Ogólnie na temat Ariobarzanesa zob. Muhammad A. Dandamayev, „Ariobarzanes”, *Encyclopaedia Iranica* (1986), www.iranicaonline.org [dostęp: 30.04.2020]; Weiskopf, *The so-called, passim*; Debord, *L'Asie Mineure*, 96–103, 288–290, 295–296, 303, 342–343, 346, 366 *et passim*; Schmitt, *Die iranischen*, 81–82.

Farnakidów⁸⁵. Przynajmniej od 413 r. Farnabazos pełnił funkcję satrapy Frygii Hellesponckiej⁸⁶. Ariobarzanes wystąpił przeciw Artakserksesowi, stojąc na czele tej właśnie satrapii. Młodszym, przyrodnim bratem Ariobarzanesa był wspomniany wyżej Artabazos, syn Farnabazosa i Apame, jednej z córek Artakserksesa⁸⁷.

W 367/366 r. satrapia Ariobarzanesa została zaatakowana przez siły Autofradatesa i Mausolosa. Jeszcze w 367 r. Ariobarzanes był na królewskim dworze postrzegany jako lojalny wobec Artakserksesa. Niedługo później został uznany za buntownika występującego przeciw Królowi⁸⁸. Źródła nie podają, w jakich okolicznościach do tego doszło. Wspomniano wyżej o tajnym przymierzu zawartym między Datamesem a Ariobarzanesem. Można je datować na koniec 368 r.⁸⁹ Około rok później od Datamesa odstąpił jego syn Sysinas, który następnie poinformował Artakserksesa o buncie ojca. Zapewne przekazał władcy informacje także o owym przymierzu zawartym między Datamesem a Ariobarzanesem⁹⁰. Nielojalność Sysinasa wobec ojca okazała się, jak można sądzić, kluczowa dla dalszych działań Datamesa i Ariobarzanesa. W konsekwencji obu uznano za niełojalnych wobec Króla buntowników, z którymi należy walczyć. Stąd wspomniany wyżej atak Autofradatesa na Kappadocję rządzoną przez Datamesa (367 r.)⁹¹, a niedługo później Autofradatesa i Mausolosa na Frygię Hellesponcką, na czele której stał Ariobarzanes⁹².

Z uwagi na fragmentaryczność przekazów źródłowych przebieg działań militarnych przeciwko Ariobarzanesowi w latach 366–365 jest trudny do jednoznacznego ustalenia⁹³. Zgodnie z przekazami odstąpił od niego jego syn Mitrydates i wydał go Królowi⁹⁴. Po tym, jak Ariobarzanes trafił w ręce monarchy, został stracony⁹⁵. Wydarzenie to można datować na lata około 363–360⁹⁶.

⁸⁵ O rodzie Farnakidów zob. Podrazik, *Cyrus Młodszy i Hellenowie*, 63 (tam również odniesienia do dalszej literatury).

⁸⁶ Zob. *ibidem* (tam również odniesienia do dalszej literatury).

⁸⁷ Ogólnie na temat Artabazosa zob. Muhammad A. Dandamayev, „Artabazus”, *Encyclopaedia Iranica* (1986), www.iranicaonline.org [30.04.2020]; Weiskopf, *The so-called*, 54–57; por. Sekunda, „Some Notes”, 47, 51. Zob. również Debord, *L'Asie Mineure, passim*; Schmitt, *Die iranischen*, 44–45.

⁸⁸ Zob. Sekunda, „Some Notes”, 44; Weiskopf, *The so-called*, 37; Debord, *L'Asie Mineure*, 99, 295–296, 346; Briant, *From Cyrus*, 662.

⁸⁹ Sekunda, „Some Notes”, 52.

⁹⁰ Por. Weiskopf, *The so-called*, 33 wraz z przyp. 54.

⁹¹ Sekunda, „Some Notes”, 52.

⁹² Por. Weiskopf, *The so-called*, 37–43, który zaznacza: „A campaign against the ‘rebel’ Ariobarzanes was decreed on the basis of Autophradates’ misinformation” (s. 43).

⁹³ Zob. Weiskopf, *The so-called*, 45–50.

⁹⁴ Xen. *Cyr.* 8.4.4; Aristot. *Pol.* 5.1312a.

⁹⁵ Harpokration s.v. ἀριοβαρζάνης; zob. również Trogus *Prol.* 10.

⁹⁶ O 360 r. pisze Dandamayev („Ariobarzanes”); o około 363 lub 362 r. – Weiskopf (*The so-called*, 50).

Przeciwno Artakserksesowi zbuntował się także wspomniany wyżej Orontas⁹⁷. Z pochodzenia był prawdopodobnie Baktryjczykiem⁹⁸, przypuszczalnie synem Artasyrasa⁹⁹, ważnego dostojnika na dworze monarchy¹⁰⁰. W czasie wystąpienia przeciw Królowi sprawował władzę nad Myzją¹⁰¹. Wcześniej był satrapą Armenii¹⁰². Był spokrewniony z Artakserksesem poprzez małżeństwo z jedną z jego córek, Rodogune¹⁰³. W latach osiemdziesiątych IV w. dowodził achemenidzkimi siłami lądowymi w wojnie przeciwko Euagorasowi, królowi Salaminu na Cyprze¹⁰⁴. Później popadł w niełaskę Artakserksesa i jego dotychczasowa pozycja uległa degradacji¹⁰⁵. Możliwe, że w konsekwencji tego stracił władzę nad Armenią na rzecz mniej znaczącej Myzji¹⁰⁶. Władzę nad Myzją objął prawdopodobnie na początku lat siedemdziesiątych IV w.¹⁰⁷

Bunt Orontasa przeciw Królowi można datować na 362/361 r.¹⁰⁸ Zgodnie z przekazem Diodora Orontas, objąwszy dowództwo nad planowanymi działaniami wymierzonymi w monarchę, przystąpił do gromadzenia funduszy na zaciąg żołnierzy najemnych. Ci, którzy dostarczyli mu środki i wraz z nim wystąpili przeciw Artakserksesowi, zostali przez niego zatrzymani i przekazani Królowi. Orontas tym samym zdradził współuczestników buntu, licząc na osobiste korzyści ze strony monarchy¹⁰⁹. Relacja Diodora jest zwięzła i trudno na jej podstawie odtworzyć przebieg działań. Dobięły one końca wraz z wydaniem przez Orontasa tych, którzy wspólnie z nim wystąpili przeciw Artakserksesowi. Był to ostatni z buntów anatolijskich satrapów i dowódców w latach sześćdziesiątych IV w.

⁹⁷ Ogólnie na temat Orontasa zob. Michael J. Osborne, „Orontes”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 22/4 (1973); Hyla A. Troxell, „Orontes, Satrap of Mysia”, *Schweizerische numismatische Rundschau* 60 (1981); Weiskopf, *The so-called*, 69–91, 94, 96–97; Debord, *L'Asie Mineure*, 149–152, 280–281, 342–346, 348–352, 366 *et passim*; Briant, *From Cyrus*, 662–666 *et passim*; Schmitt, „Orontes”; Schmitt, *Die iranischen*, 66–68.

⁹⁸ Troxell, „Orontes”, 27; Proc, „Komentarz”, 507.

⁹⁹ Schmitt, „Orontes”; Proc, „Komentarz”, 323, 507.

¹⁰⁰ Zob. Plut. *Art.* 12.1–2, 14.3; por. Ctes. *Pers.* F. 15 §52. Zob. także Muhammad A. Dandamayev, „Artasyras”, *Encyclopaedia Iranica* (1986), www.iranicaonline.org [dostęp: 30.04.2020]; Proc, „Komentarz”, 322–323.

¹⁰¹ Diod. 15.90.3; por. Troxell, „Orontes”, 27, 28–29; Weiskopf, *The so-called*, 72–76; Briant, *From Cyrus*, 662.

¹⁰² Zob. Xen. *Anab.* 3.5.17, 4.3.3–4; Trog. *Prol.* 10; por. Diod. 14.27.7 wraz z Xen. *Anab.* 4.4.4.

¹⁰³ Plut. *Art.* 27.4; zob. również Xen. *Anab.* 2.4.8, 3.4.13. R. Schmitt („Orontes”) datuje to małżeństwo na 401 r.

¹⁰⁴ Zob. Diod. 15.2.1–2, 15.8.1–15.9.2, 15.10.2; Osborne, „Orontes”, 515; Troxell, „Orontes”, 27; R. Schmitt („Orontes”) pisze o 386/385 r.

¹⁰⁵ Diod. 15.11.2.

¹⁰⁶ Troxell, „Orontes”, 27, 28; zob. również Weiskopf, *The so-called*, 70, 74–76; Debord, *L'Asie Mineure*, 149–152; Briant, *From Cyrus*, 662.

¹⁰⁷ Weiskopf, *The so-called*, 86.

¹⁰⁸ Troxell, „Orontes”, 27; Schmitt, „Orontes”; por. Weiskopf, *The so-called*, 86–87, 89–91, 96–97.

¹⁰⁹ Diod. 15.91.1.

Podsumowanie i wnioski

Ukazane w niniejszym artykule przypadki, odnoszące się do czasów achemenidzkiego władcy Artakserksesa II, pokazują, jak złożone i niejednoznaczne mogą być zjawiska lojalności i zdrady w zmieniających się warunkach wojennych. Poszczególni uczestnicy wydarzeń, niejednokrotnie postawieni przed dylematem, wobec kogo w istocie powinni być lojalni, postępowali różnie.

Mitrydates, syn Ariobarzanesa, w obliczu wystąpienia tego ostatniego przeciw Królowi opowiedział się po stronie monarchy i wydał ojca władcy. Musiał zdawać sobie sprawę, że konsekwencją tego będzie stracenie Ariobarzanesa. Z jednej strony więc zademonstrował swą lojalność wobec Wielkiego Króla, z drugiej zaś zdradził i skazał na śmierć własnego ojca. Podobnie należy klasyfikować lojalność Sysinasa, syna Datamesa. Odstąpił on od tego ostatniego na rzecz monarchy, powiadamiając go o buncie ojca, jak również zapewne o tajnym przymierzu zawartym między Datamesem a Ariobarzanesem. W konsekwencji przeciwko jednemu i drugiemu, jako buntownikom, wyruszyły siły królewskie. Także Mitrobarzanes, teść i dowódca konnicy Datamesa, zdradził tego ostatniego celem dołączenia do wojsk królewskich, dowodzonych przez Artabazosa, wnuka Artakserksesa. W każdym z tych przypadków lojalność wobec krewnego (ojca, zięcia) okazała się słabsza aniżeli wobec Króla.

Na innej płaszczyźnie należy umieścić lojalność względem Artakserksesa ze strony Datamesa, Ariobarzanesa czy, nieco później, Orontasa. W ich przypadku dylemat nie polegał na tym, po której stronie się opowiedzieć, lecz na tym, czy wystąpić przeciw Królowi, czy nie. Wiadomo, że zdecydowali się wystąpić przeciw niemu, z różnym skutkiem. Datames i Ariobarzanes po walkach z siłami królewskimi zginęli – pierwszy podstępnie zamordowany, drugi wydany władcy i stracony. Tym, który zamordował Datamesa i wydał Królowi Ariobarzanesa, był syn tego ostatniego, Mitrydates. Z kolei Orontas po podniesieniu buntu przeciw Artakserksesowi zdradził współuczestników rebelii i przekazał ich władcy, demonstrując tym samym swą lojalność wobec niego.

Niełatwo jest określić powody i cele buntów Datamesa, Ariobarzanesa oraz Orontasa. W przypadku pierwszego źródeł rebelii należy się prawdopodobnie doszukiwać w zabiegach jego wrogów obecnych na królewskim dworze, zmierzających do pozbycia się go. Celem Datamesa była wobec tego walka obronna, podjęta na terenie jego satrapii, Kappadocji. Niewykluczone, że podobny mechanizm zaistniał w przypadku Ariobarzanesa i Orontasa. Ich również do buntu mogły skłonić skierowane przeciwko nim „machinacje dworskie”, mające na celu pozbycie się ich. Los, jaki spotkał Tissafernesa, pokazuje, jak skuteczne mogły okazać się zabiegi podejmowane na dworze monarchy w celu wyeliminowania dostojnika.

Pod innym kątem należy spojrzeć na wystąpienie Cyrusa przeciw Artakserksesowi. Był on rodzonym bratem monarchy i karanosem w Anatolii, który wystąpił przeciw niemu, aby odebrać mu achemenidzki tron. Przygotowując się

do konfrontacji z bratem, Cyrus zachowywał pozory lojalności wobec niego. Stawiało to zasadniczy element jego strategii, umożliwiający mu gromadzenie wojsk w Anatolii bez wzbudzania podejrzeń Króla.

W wyprawie Cyrusa przeciw Artakserksesowi uczestniczyli między innymi Orontas i Ariajos. Zapewne obaj mierzyli się z dylematem, po stronie którego z braci się opowiedzieć. W trakcie wyprawy Orontas znajdował się w obozie Cyrusa, choć podjęta przez niego próba przejścia do obozu Artakserksesa może wskazywać na lojalność wobec monarchy. Ariajos z kolei był lojalny wobec młodszego z braci do czasu jego śmierci. Po bitwie pod Kunaksą dołączył do obozu Artakserksesa, by po kilku latach prawdopodobnie ponownie wystąpić przeciw niemu. Postawy Orontasa i Ariajosa były więc ambiwalentne; ich lojalność się zmieniała.

Wnioski, jakie można sformułować na podstawie przywołanych wyżej przykładów, są następujące. Po pierwsze, lojalność w warunkach wojennych w imperium Achemenidów nieraz okazywała się zjawiskiem nietrwałym, determinowanym przez zmieniające się okoliczności. Po drugie, źródłem załamania się lojalności w Persji Achemenidów mógł być dwór Wielkiego Króla. Po trzecie, lojalność wobec achemenidzkiego monarchy mogła okazać się silniejsza aniżeli wobec najbliższych krewnych. Po czwarte, lojalność (a właściwie jej pozory) mogła posłużyć jako „narzędzie strategiczne” w przygotowaniach do konfrontacji z władcą.

Michał Podrazik

Loyalty and betrayal of commanders and dignitaries in the Achaemenid Empire during the reign of Artaxerxes II

During the long reign of the Great King Artaxerxes II (404–359 BC) there was a number of events very interesting for the research on the subject of loyalty and betrayal. Shortly after Artaxerxes took the Achaemenid throne, his younger brother Cyrus, called the Younger, revolted against him. Cyrus was the ruler and commander-in-chief in Anatolia and it was the region where he revolted. While keeping his revolt secret, he did not reveal his disloyalty towards the King. After gathering the army he marched against Artaxerxes to overthrow him. In the battle fought at Cunaxa, near Babylon, Artaxerxes won the victory while Cyrus died in the battle (401 BC).

Among Cyrus' followers in his expedition against the King were, among others, Orontas and Ariaeus. Orontas was subordinate of Cyrus, who previously revolted against him in Anatolia and then returned to his favors, while during the expedition against the King was accused of plotting against Cyrus for Artaxerxes. As a result he was executed in Cyrus' camp. Ariaeus too was Cyrus' subordinate and he commanded part of his army at Cunaxa. Soon after the battle ended he made an agreement with Tissaphernes, one of the commanders of Artaxerxes' army, and joined the King's camp. Tissaphernes, in turn,

distinguished himself in his invariably loyalty to the King, but some years later (395 BC) was executed by the King's order.

In the 360s against Artaxerxes revolted a number of commanders and dignitaries in Anatolia. There were Datames, Ariobarzanes and Orontas. During Datames' warfare, he was betrayed by his father-in-law and commander of his cavalry Mithrobarzanes, and then by his oldest son Sysinas, who both joined Artaxerxes' camp. Ariobarzanes, in turn, was left by his son Mithridates, who betrayed him to the King. As regards Orontas, after he had revolted against Artaxerxes, he betrayed to him those who revolted with him, demonstrating his loyalty to the monarch.

All the abovementioned data, taken together, provide a good insight into the subject of loyalty and betrayal in the Achaemenid Empire, allowing us to better know and understand the subject.

Mapa ukazująca Anatolię w epoce imperium Achemenidów. Widoczna jest także trasa wyprawy Cyrusa Młodszego i jego wojsk z zachodniej Anatolii pod Kunaksę (401 r.), jak również trasa odwrotu Dziesięciu Tysięcy spod Kunaksy. Mapa za: Friedrich G. Sorof, *Xenophons Anabasis* (Berlin: Teubner, 1898)